

Overview and analysis of the main tourist regionalizations of Bulgaria

Maria Grozeva

National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Abstract: Tourist regionalization is a kind of sectoral, targeted regionalization for the needs of tourism. Like any other regionalization, it has two main aspects – scientific-theoretical and practical. In both cases, the need to establish a specific territorial basis on which to draw scientific-theoretical results is recognized, as well as to regionalize the specifics of tourist products and markets in the different parts of the country. The problems of tourist regionalization have been brought to the attention of a number of specialists in the field of tourism science and economic geography. Until now, about a dozen options for tourism regionalization have been created. In 1968 E. Lozanov offered the first scheme of 7 regions. Another scheme, comprised of 4 complex or integral regions, was presented by M. Bachvarov in 1970. The next tourist regionalization of Bulgaria was carried out by a team of the founder of Department of Geography of Tourism at the Faculty of Geology and Geography of the St. Kliment Ohridski Sofia University – Prof. L. Dinev in 1973. One year later Dinev offered a taxonomic scheme for complex tourist regionalization. Later Bachvarov and Tonchev offered their scheme of regions, called *resort-touristic regions*. In 2008 the former State Tourism Agency created another regional scheme included in the Project for National Strategy for Sustainable Development of Tourism in Bulgaria.

In addition to these schemes for complex tourist regions, there are also more specialized regional schemes, for example, for the purpose of cultural and cultural-historical tourism. Such a scheme was proposed by a team of Prof. Dulevski in 2009 and was adopted by the Council of Ministers. As early as 1979 Bulgaria’s cultural and historical heritage was presented in the Unified Territorial Plan of Bulgaria in not very well-structured territorial forms, but they are the first attempt to create a cultural-historical scheme, including a number of often nearby situated natural attractions.

A new regional configuration was approved by the Council of Ministers in 2009 as a result of the work of a large Bulgarian-Italian team of historians, archaeologists, architects and other specialists and it covers 300 most important archaeological and cultural-historical sites.

By analogy with the concept of transport corridors the team of Prof. T. Krastev created his territorial scheme of the main sites of the Bulgarian cultural-historical heritage and introduced the concept of “national cultural roads”.

As a method the comparative critical analysis of the main types of tourism regionalizations of Bulgaria is used. The starting materials are the individual schemes of tourist regionalizations. As a result of the analysis an evaluation of the existing tourist region schemes was made, as the author also offered his scheme of cultural-historical tourist regions.

Keywords: tourist regions, territorial scheme, cultural-historical tourism regionalization.

Преглед и анализ на основните туристически районираня на България

Мария Грозева

Национален институт по геофизика, геодезия и география, Българска академия на науките - София

Въведение

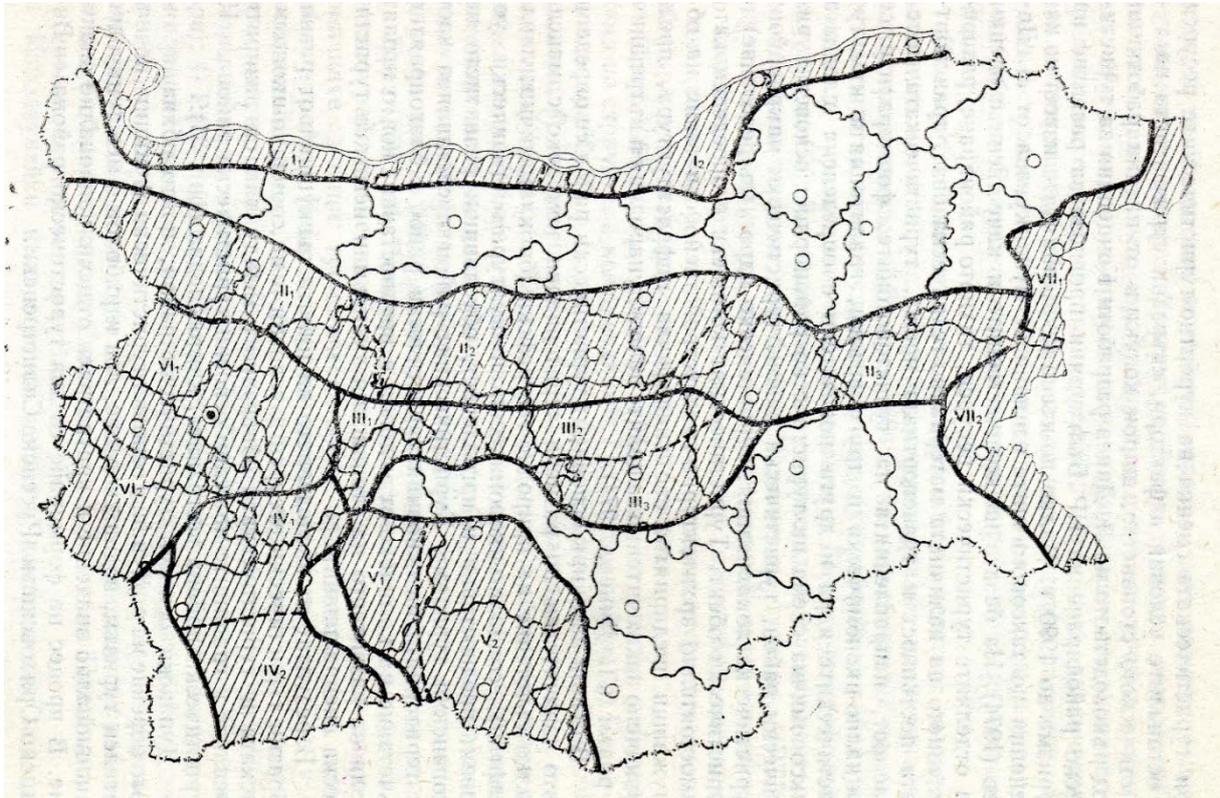
Отделянето на туристически райони е сред основните теми, разработвани от географи и други специалисти, работещи в областта на туризма. Както всяко целево райониране, така и това за нуждите на туризма има два основни аспекта – научно теоретичен и практически. И в двата случая се осъзнава необходимостта от създаване на определена териториална основа, върху която да се изведат научно-теоретични резултати, както и да се регионализира спецификата на туристическите продукти и пазари в отделните части на страната. Проблемите на туристическото райониране са били на вниманието на редица специалисти в областта на науката за туризма и икономическата география.

В предлаганата разработка, освен разглеждането на създадените до сега основни схеми на туристическо райониране, е обърнато специално внимание и на един важен аспект на районирането, а именно районирането на недвижимите културно-исторически обекти. В тази връзка, авторът представя и своя районна схема на тези съществени за развитието на културния и културно-историческия туризъм ресурси.

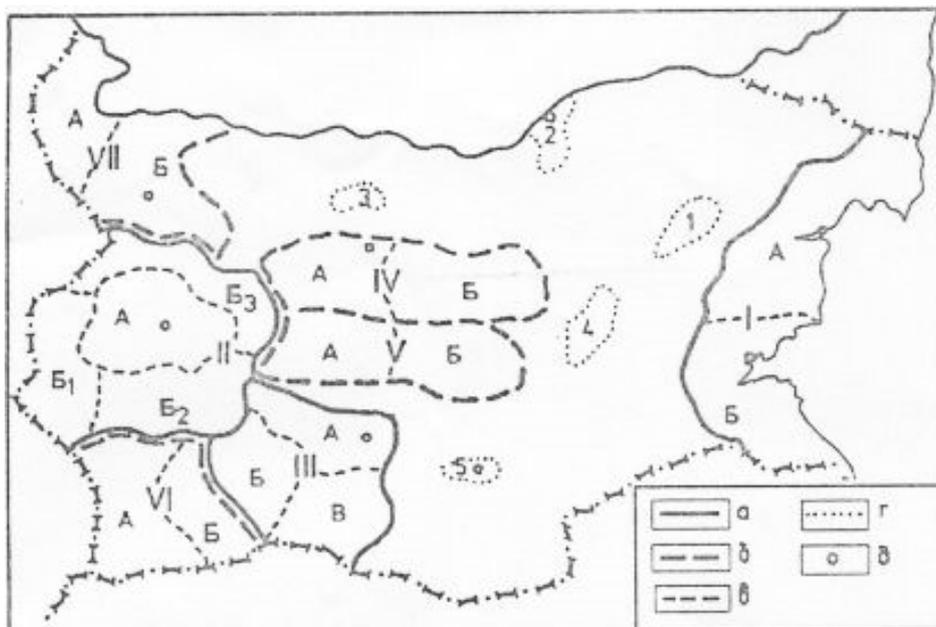
Кратък преглед и оценка на основните туристически районираня на България

Досега са създадени няколко варианта за комплексно туристическо райониране на страната. Тук са представени някои от основните районни схеми, част от които могат да послужат за реални цели. През 1968 г. Е. Лозанов предлага схема от 7 района. Друга схема, съставена от комплексни или интегрални райони е представена от М. Бъчваров през 1970 г. Този автор очертава 4 туристически района – *Черноморски, Софийски, Централен* (обхващащ Стара планина, Предбалкана, Задбалканските полета и Средна гора) и *Родопски район*. Бъчваров дели тези райони на два вида – *развити* (Черноморски и Софийски) и *развиващи се* (Централен и Родопски). Следващото туристическо райониране на България е извършено от колектив на създателя на Катедра „География на туризма” в ГГФ на СУ „Св. Кл. Охридски” – проф. д-р Любомир Динев през 1973 г. (Фиг. 1). Този колектив отделя два вида туристически райони – *основни туристически райони* и *туристически райони*. Първият вид включва 7 района – *I. Дунавски, II. Старопланински, III. Подбалканско-Средногорски, IV. Рило-Пирински, V. Родопски, VI. Витошко-Осоговски* и *VII. Черноморски*. Всеки от тях е поделен на няколко туристически района означени с римски цифри с индекси, както се вижда от Фиг. 1. Една година по-късно Динев (1974) предлага по-подробна таксономична схема за комплексно туристическо райониране, която включва: *основен туристически район, туристически район, туристически микрорайон, туристическа локализация, туристическо ядро* и *туристически обект*.

Доста по-късно Бъчваров и Тончев (1996) предлагат своя схема на райони, наречени *курортно-туристически* (фиг. 2). Цитираните автори въвеждат два вида курортно-туристически райони – *развити* и *развиващи се*. Като развити са определени само три района – *Софийски, Пловдивски* и *Черноморски*. Те определят тези райони по степен на развитост. Те въвеждат и по-ниски равнища – *подрайон* и *микрорайон*. Всъщност това е почти същата схема, предложена преди това от колектива на проф. Л. Динев. Това райониране е комплексно, то не отчита териториалното разположение на специфични обекти, като например – обектите на недвижимото културно-историческо наследство (НКИН) или други.

Фиг. 1. Туристическо райониране на НР България (Динев, Л. и колектив, 1973).

Фиг. 2. Курортно-туристическо райониране на Република България
Източник: Бъчваров, М., Ц. Тончев. (1996).

Легенда:

- а – граница на развит курортно-туристически район;
- б – граница на формиращ се курортно-туристически район;
- в – граница на курортно-туристически подрайон;
- г – граница на курортно-туристически микрорайон;
- д – център на курортно-туристически район.

Определени теоретични въпроси по проблемите на туристическото райониране разработва Асенова (2004). По същата тематика свои виждания излагат няколко години по-късно Дончев и Пенерлиев (2008).

През октомври 2008 г. Държавната агенция по туризма (ДАТ) организира и проведе в няколко града (Ст. Загора, Смолян и други) семинари-дискусии на тема „Ролята на организациите за управление на туристическите дестинации и изграждането на система от туристически дестинации в България”. Беше създадена районна схема, която беше включена в проекта за „Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма в България” (Фиг. 3). Но и при това определяне на туристически райони няма отделно посочени “*културно-исторически райони*” като специфичен вид териториална туристическа конфигурация с изключение на „Стратегическия план за развитие на културния туризъм”, приет от МС на Република България през 2009 г.

Фиг. 3. Комплексни туристически райони-2008 г.

Източник: Туристическо райониране на Република България, ДАТ, 2008, С.

С тази районна схема се целеше представяне на всеки един от тях като разпознаваема, атрактивна и уникална туристическа дестинация. Според решение на бившата Държавна агенция по туризъм осемте туристически района са: *Софийски, Рило-Пирински, Родопски, Тракия, Черноморски, Стари български столици, Стара планина и Дунавски*. Всеки от тези райони е съставен от по няколко подрайона както следва: Софийският се състои от столицата, част от Софийска и Пернишка област; Рило-Пиринският – от двете едноименни планини, област Благоевград и части от областите Кюстендил и Софийска област; Родопите се разделят на Източен и Западен подрайон. Район Тракия беше предвидено да включва подрайоните Средногорие, Подбалкански полета, Сакар и Горнотракийската низина. Черноморският район трябваше да бъде съставен от два подрайона - Северно Черноморие и Добруджа; и Южно Черноморие и Странджа. Предвиждаше се районът Стари български столици да обхваща Лудогорието, областите Шумен и Търговище, както и части от областите Велико Търново, Габрово и Ловеч. Според схемата Дунавският и Старопланинският район не се разделят на подрайони. Този проект имаше за цел задълбочаване на преобладаващата вече продуктова специализация на всеки от туристическите райони. Тази специализация предвиждаше в

Софийския район да се развиват основно конгресният и фестивалният туризъм, а като допълнителни - културно-познавателният, СПА и балнеолечебният, ски, екотуризъмът и приключенският туризъм. За Рило-Пиринския район бяха определени като основни еко- и ски туризма, а като допълнителни - фолклорния, религиозния и винения туризъм, СПА и балнеолечебния, селския и приключенския. За Родопите се препоръчваше развитие основно на селския туризъм, а като допълнителни – екотуризма, културно-познавателния, ски, СПА, балнеотуризма и приключенския туризъм.

Като основен вид туризъм в район Тракия беше определен културно-познавателния и като допълнителни - СПА и балнеоложки, винен, гурме, селски и фестивален. За Черноморския район като основен вид туризъм логично се определя летния рекреационен, а като допълнителни – круизния морски, яхтинг, фестивалния, културно-познавателния и екстремните спортове. Районът „Стари български столици” трябва да залага основно на културно-познавателния и допълнително на екотуризма. В Стара планина за основни се определяха приключенския и екотуризма, а като допълнителни – селския, СПА, балнеотуризма и културно-познавателния. В Дунавския район се предвиждаше задълбочаване на специализацията му главно в културно-историческия и като допълнителни – развитие на круизен речен туризъм, орнитоложки, винен и приключенски туризъм. Според ДАТ това регионално представяне трябва да даде възможност България да се рекламира не само като цяло, но и като съвкупност от туристически райони всеки, от които има своя специфика и имидж, характерни ресурси и варианти за развитие на различни видове туризъм. Беше предвидено и създаване на бранд на всеки район, който да го прави различен и да изтъква най-характерното за него. Важно уточнение е, че туристическите райони се разглеждаха като дестинации, а не като *“регионални продукти”*. Посоченото в проекта определение за туристически район е *“териториално единство от природни и социално-икономически обекти и дейности с подчертано туристически характер”*. Всеки район трябва да притежава значими атракции, които могат да осигурят достатъчно широк спектър от възможности за привличане на значителен брой туристи и да позволяват престой от поне 2 дни.

Едно от условията е районите да са достатъчно големи, за да могат да се представят и на международния пазар като самостоятелен и разпознаваем туристически продукт и дестинация. Туристическите райони да са съобразени с общинското административно деление и да не се допуска една община да се разделя между два района. Посочената от ДАТ йерархия е следната: *туристически район, подрайон, микрорайон, туристически център*.

Според проекта, на територията на даден туристически район може да се обособи само едно регионално сдружение и то трябва да се регистрира задължително в Националния туристически регистър, за да може да се кандидатства за усвояване на средства от Европейския съюз по оперативните програми. В проекта е било предвидено по един представител от всяка регионална организация, създадена с подобна цел, да бъде включен в Националния съвет по туризъм. Тази схема от туристически райони все още не изпълнява функциите, които би трябвало да насочват туристическата политика на страната.

Своя схема на комплексни туристически райони е предложил и В. Кръстев (2014). В нея той отделя 4 района – *Мизийско-Старопланински, Черноморски, Югозападен и Тракийско-Родопски* (Фиг. 4). Авторът не се е задоволил само със схема, а е направил и полезен подробен анализ на основните видове туристически ресурси, с които разполага всеки от районите.

Друга интересна схема за туристическо райониране предлагат Левков и Великов (2015). Тя е по-подробна и се състои от 8 района (Фиг. 5). Тези автори прилагат количествен подход за установяване и измерване на икономизирана туристическа интензивност, която се проявява в отделните административно-териториални области, както и в отграничените райони.

Фиг. 4. Туристически райони на България (автор Кръстев, 2014)

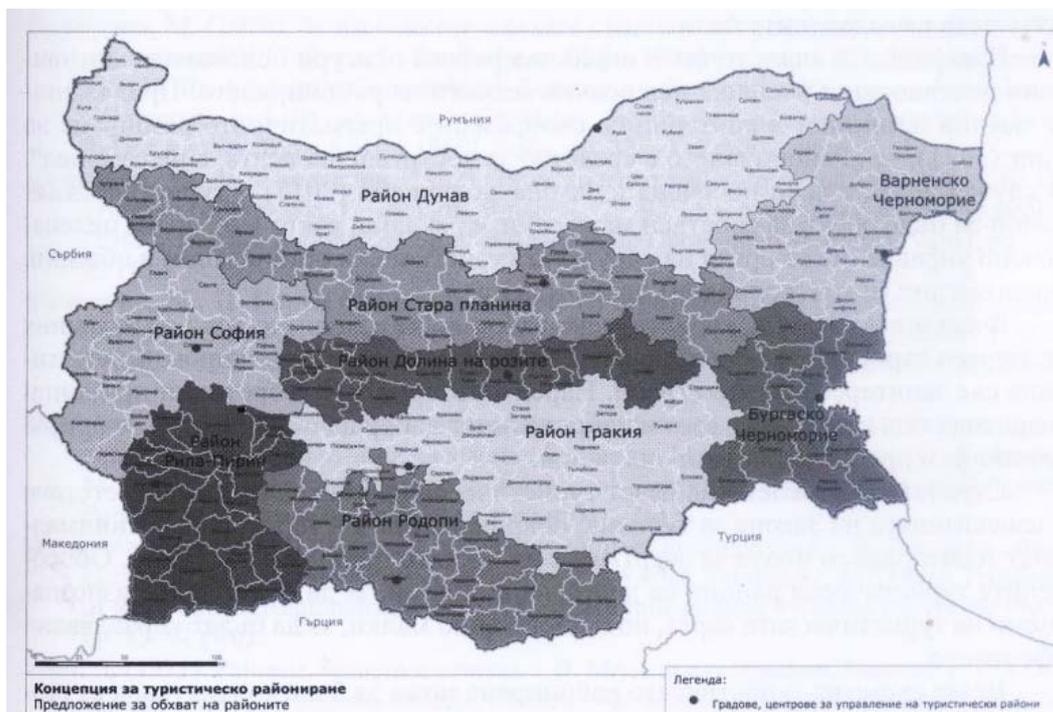

Фиг. 5. Туристическо райониране, предложено от Левков и Великов (2015)

Тази интензивност, измерена чрез „брой реализирани нощувки“ на 1 кв. км и „приходи от нощувки“ на 1 жител, дава възможност за по-обективна представа за степента на развитие на туризма. След това те изчисляват и съотношения между средните стойности на тези показатели по области към същите стойности за страната и са получили интересно ранжиране на тези териториални единици. Това е позволило да се направи по-реалистична и то количествена оценка на интензитета на туристическото развитие.

Свой анализ на проблемите на туристическото райониране предлагат и Левков и Лаков (2017).

Една от последните разработки, всъщност проект по отношение на районирането за целите на туризма, е разработена през 2014 г. от колектив на Националния център за териториално развитие при Министерството на регионалното развитие и благоустройството, която напомня районите, определени от бившата ДАТ (Фиг.6). Основните теоретични принципи и законови изисквания, върху които е създадена тази районна схема са анализирани от Маринов и други (2015).

Фиг. 6. Туристически райони на България

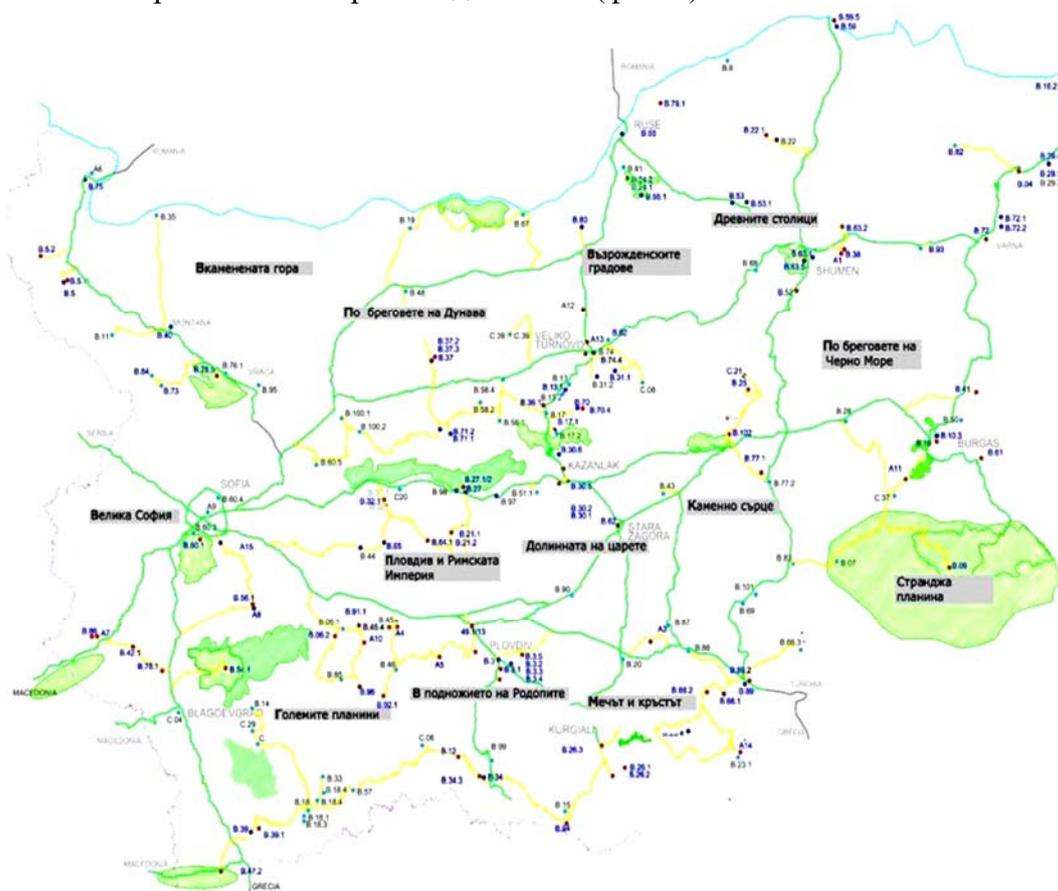
Източник: Концепция за туристическо райониране на България, НЦТР, МИЕ, 2014 г.

Културно-исторически туристически районираня на България

От този макар и кратък преглед в областта на районирането става ясно, че досега направеното за разглеждането и изучаването на недвижимите културно-исторически обекти като териториални културно-исторически образувания не е много, въпреки че конкретни териториални туристически конфигурации или райони са определени в „Стратегически план за развитие на културния туризъм” – 2009 г., приет от Министерския съвет на Република България и в разработката „Състояние и перспективи на културно-историческия туризъм в България” (под ръководството на проф. Л. Дулевски). Такова отделяне на териториални структури със съдържащите се в тях обекти на културно-историческото наследство (КИН) е правено и преди около 40 години. Още през 1979 г. в Единния териториално-устройствен план на България културно-историческото наследство на страната е представено в не много добре систематизирана териториална форма, като са отделени следните единици: *“историко-мемориален парк; главна историческа локализация и регионална историческа система; главен исторически обект и комплекс извън системата; национален експедиционен маршрут”*. Личи смесицата от разнорангови понятия и локализации. По-издържано е културно-историческите туристически обекти да бъдат обединени териториално в обсега на основните, главно физикогеографски единици, в които те са разположени, още повече че в отделните епохи неизменно важно е било значението на разположението на пътните връзки и селищата, както и контактите, съществували между тях. А те са зависели от формите на релефа. Такъв подход

позволява по-отчетливо да се представи географското им разположение, както и свързаността им с други видове туристически ресурси, включително и с редица често пъти близко разположени природни забележителности.

Досега направеният кратък обзор на създадените основни районни схеми не обхваща такъв важен подотрасъл като културно-историческия туризъм. Но все пак има и такива разработки. Те са включени в някои правителствени документи и по-специално в онези от тях, които пряко засягат развитието на този вид туризъм. Такава схема като част от вече споменатата „Стратегия за развитие на културния туризъм” беше одобрена от Министерския съвет на 14 октомври 2009 г. с хоризонт до 2013 г. (фиг. 7).

Фиг. 7. Културно-историческо райониране на България за целите на културния туризъм (ЛоКуСи)

Източник: Стратегически план за развитие на културния туризъм-2009 г., приет от МС на Република България

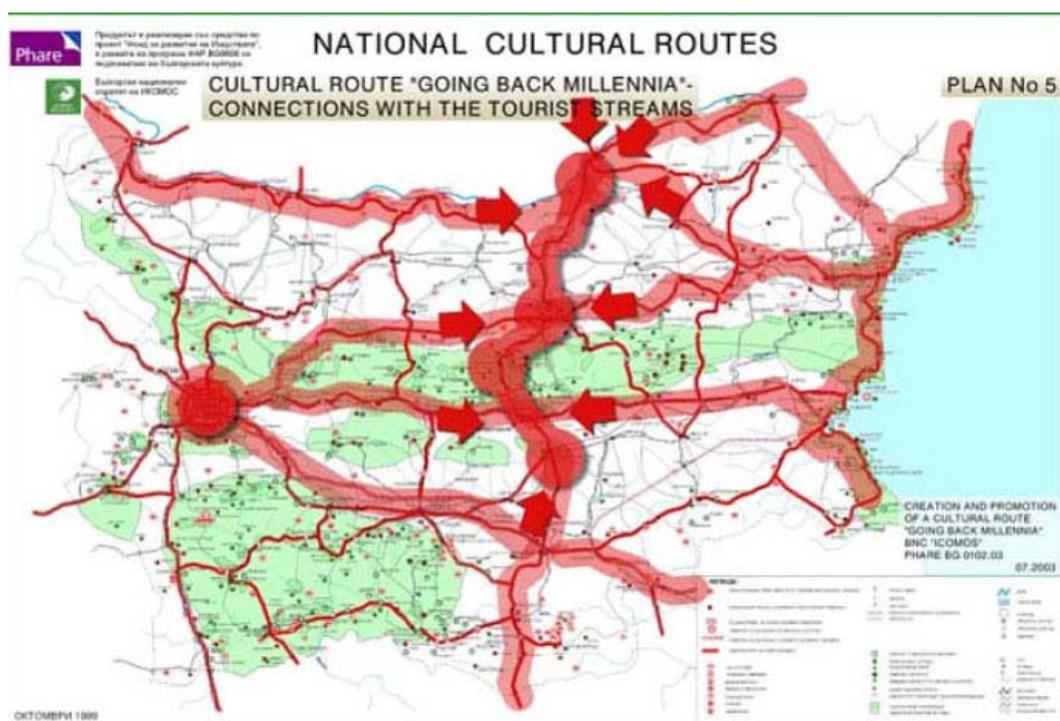
Тя е резултат от работата на голям българо-италиански екип от историци, археолози, архитекти и други специалисти и в нея са обхванати 300 най-значими археологически и културно-исторически обекти, представляващи 80 % от най-известните обекти на НКИИ на България. Този колектив е работил 3 години по тази стратегия и е разделил страната на 13 културно-исторически области или туристически системи – ЛоКуСи, т. е. Локални Културни Системи, на които са дадени интересни, но не навсякъде подходящи наименования. Тези, приети от колектива, туристически системи или културно-исторически области (ЛоКуСи) са: Велика София, Долината на царете, Възрожденският град (Велико Търново и Пловдив), По бреговете на Дунав (Плевен и Русе), Каменно сърце (Стара Загора и Сливен), Старите столици (Мадарския конник), По бреговете на Черно море, Странджа планина, Мечът и

Кръстът (Перперикон), Пловдив и Римската империя, Портата на Родопите, Големите планини и Вкаменената гора.

Както се вижда от изброяването по-горе, към някои от посочените области са дадени и градове, в или около които са разположени най-атраktivните, от гледна точка на туризма, културно-исторически обекти. В цитираната разработка е отделено значително място и на редица нерешени проблеми като отговорностите на местните власти, лошата пътна и туристическа инфраструктура, ниската квалификация на заетите и т.н.

Известен изход и решение на тези проблеми може да се търси в усвояването на средства по ОП ”Регионално развитие” на ЕС. Условието за това обаче беше тези финансови ресурси да се усвоят до края на първия програмен период, т.е. до 2013 г. Но този програмен период привърши и проектът е в застой. След това Европейската комисия може да реши да увеличи финансирането на дейностите по отстраняването на констатираните проблеми и недостатъци, свързани с развитието на културния туризъм в България. Но за това е необходима подготовка. Това може да стане само ако се изразходват целесъобразно отпуснатите финансови ресурси, за което е необходимо да се разработят и защитят компетентно направени инвестиционни проекти.

По аналогия с понятието транспортен коридор колектив на проф. арх. Т. Кръстев прави своя териториална схема на основните обекти на българското КИН (фиг. 8).

Фиг. 8. Национални културни пътища в България
Източник: Кръстев, Т. и др. (2003).

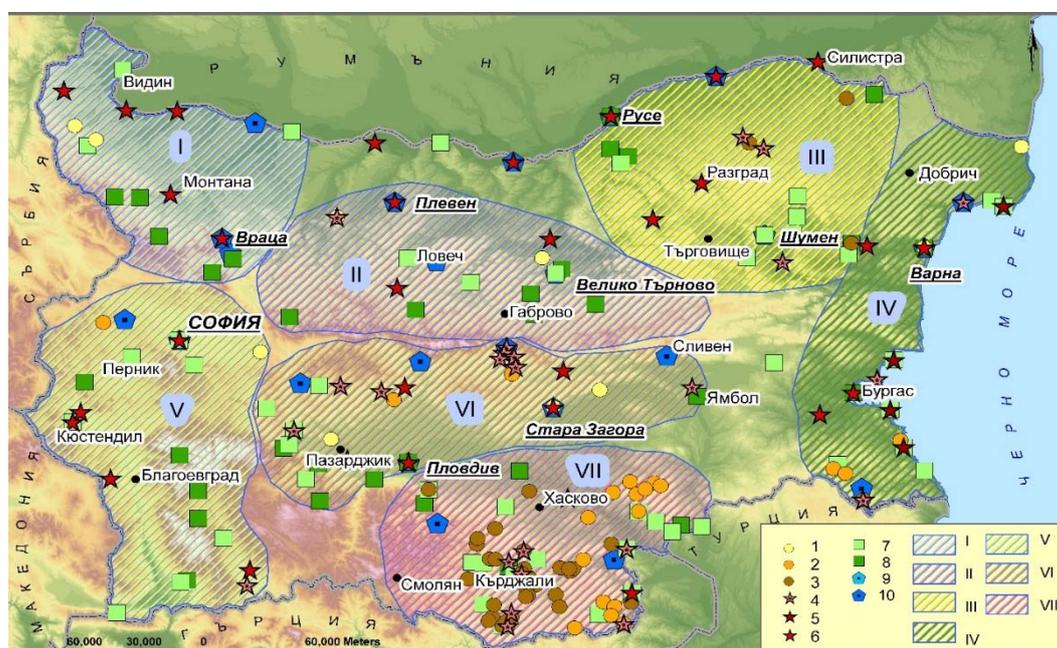
На фиг. 8 са показани «националните културни пътища» и връзките и посоките им с основните туристически потоци, както ги приема ръководения от него колектив. От тази фигура се вижда, че част от тези културни пътища съвпадат с някои от отсечките на трансевропейските коридори, преминаващи през нашата страна – коридори № 7 (р. Дунав), № 9 (Русе – Г. Оряховица –Подкова) и други.

Авторът на настоящата публикация е разработил и докладвал своя схема от културно-исторически туристически райони, в която са обхванати основните и най-атраktivни за туристите културно-исторически обекти (фиг. 9).

Физикогеографските фактори обхващат комплекс от природни форми и компоненти, които са формирали средата, в която са създадени културно-историческите обекти. С най-голямо значение от тях е релефът и неговите форми. Той е повлиял, както за физическия размер, така и за облика на тези обекти. Например, скалните праисторически обекти и комплекси са създавани в планински райони, които предоставят съответния природен материал.

Различните отбранителни крепостни съоръжения са строени главно в стратегически важни планински проходи, речни бродове, заливи и т.н. Обратно, останките от древни градове са установени предимно в равнинните части на страната, тъй като градските селища във всички епохи са центрове на стопанския и обществения живот и за развитието им са необходими по-големи площи, както и по-удобни пътища.

Естествено защитените заливи също са предоставяли добри условия за създаване на градски селища, което се вижда от откритите останки по морските крайбрежия, включително и по Българското Черноморие.

Фиг. 9. Схема на комплексните КИТ райони, разработена от Грозева (2014)

С арабски цифри са означени:

1. Праисторически обекти; 2. Мегалити; 3. Тракийски скални светилища, пещери и ниши; 4. Тракийски гробници; 5. Древногръцки останки; 6. Обекти от римската епоха; 7. Средновековни български и византийски крепости; 8. Средновековни и възрожденски църкви и манастири; 9. Възрожденски архитектурно-етнографски резервати и комплекси; 10. Следосвободенски паметници.

С римски цифри са отбелязани комплексните КИТ райони:

- I. Северозападен; II. Северен централен; III. Североизточен;
IV. Черноморски; V. Югозападен; VI. Южен централен; VII. Родопско-Сакарски;**

Тук е необходимо да се посочат основните фактори, влияещи върху туристическото райониране и то специално при районирането за нуждите на културно-историческия туризъм. Обективно проявяващата се неравномерност в териториалното или географското разпределение на обектите на НКИИ е резултат от действието на редица условия и фактори, които могат да се обобщят в следните основни групи:

- природни (физикогеографски),
- исторически (политически и военно-стратегически),
- социално-икономически.

Отделните *исторически епохи* са другата група фактори. Тези епохи са оставили своя отпечатък върху облика, архитектурата и начина на застрояване на древните и по-късно възникнали селища и други обекти. Историята е пренесла през времето, а на редица места е и запазила установени архитектурни, укрепителни и други традиции в усвояването на съответната селищна територия, което е обусловило създаването на недвижимите исторически паметници.

Всяка историческа епоха със своите *социално-икономически особености* също е оставила значим отпечатък върху недвижимото културно-историческо наследство (НКИН). В зависимост от равнището на развитието си всяка култура и цивилизация е създавала своите селища, крепости и други обекти. В това отношение особено се отличават цивилизациите с развита за времето си търговска и колонизационна дейност, а най-често те са се провеждали заедно. С тяхното развитие се е появила и необходимостта от усвояване на нови територии. Пример в този аспект е древногръцката цивилизация и по-специално йонийските и милетските гръцки колонии по нашето крайбрежие. Техните размери, планировка, защита, украса, архитектурен облик и т.н. са зависели, както от конкретната природна обстановка, така от благосъстоянието на гражданите им, което е естествен резултат от успешна мирна стопанска дейност.

Краткото представяне на влиянието на тези групи от фактори може да бъде продължено, но вероятно е достатъчно. Тези фактори не са оказвали своето влияние по отделно. Животът в миналите исторически епохи, а и в съвременното, се подчинява на комплексното им въздействие. Отделянето им в различни групи е сравнително условно и почти винаги целево.

Тази схема от 7 района (Фиг. 9) може да се приеме за известен принос в областта на туристическото райониране на страната и особено по отношение на един от неговите видове, а именно като вариант за отраслово културно-историческо туристическо райониране.

От нея се вижда кои и от кои исторически епохи са преобладаващо разположените културно-исторически туристически (КИТ) обекти в обсега на отделните райони. В схемата не са отделени подрайони, но експертно би могло да се въведе и това по-ниско йерархично равнище.

Например, Черноморският КИТ район обективно може да се раздели на два подрайона – Северно и Южно Черноморие. Отграничените културно-исторически териториални (КИТ) райони са политемпорални, защото в тях се намират КИТ обекти от различни исторически епохи.

Естествено, не всички културно-исторически обекти могат да се обхванат в гореизброените райони. Тези райони представляват не просто механично съчетаване на обекти от НКИН, но са и специфична съвкупност – част от средата, в която са създадени. В тази връзка Кръстев (2008) отбелязва: „Под културно наследство вече по света се разбира не само ограничен брой защитени обекти – паметници на културата, а цялата съвкупност от културни ценности – обекти и връзки, защитени и незащитени, с роля за идентичността на мястото, разглеждано като цялостна културна среда, като пейзаж”.

Така определените райони имат научно-познавателно значение, но биха могли да се използват и за практически цели.

Заклучение

Направеният преглед не е изчерпателен. Авторът не си е поставял такава цел. Стремехът беше да се представят само някои районни схеми и то, създадени предимно от учени. Очевидно е, че работата в това направление ще продължава, защото всяка районна

схема отразява конкретни виждания за определен период от развитието на туризма и неговите териториални (географски) проекции.

Използвана литература

1. Асенова, М. (2004). Туристическото райониране като инструмент на туристическата политика. В: Географията вчера, днес утре. Юбилеен сборник в чест на 60 годишнината на проф. д-р Ст. Карастоянов. УИ „Св. Климент Охридски”, С.
2. Бъчваров, М., Ц. Тончев (1996). Основи на туризма, Изд. ТИЛИА, С.
3. Грозева, М. (2014). Недвижимото културно-историческо наследство на България като потенциал за развитие на туризма (Дисертация).
4. Дончев, Д., М. Пенерлиев (2008). По въпроса за туристическото райониране на България. Проблеми на географията, кн. 3-4.
5. Динев, Л., С. Динчев, П. Станев, К. Кръстев, В. Василев (1973). География на туризма, Изд. „Народна просвета”, С.
6. Динев, Л. (1974). Концепция за туристическо райониране на НР България Год. СУ, ГГФ, кн. 2, География, т. 66, С.
7. Динев, Л. (1977). Комплексно използване на туристическите ресурси в НР България. Сборник на резюмета от докладите изнесени на Третия конгрес на географите в България, Благоевград.
8. Кръстев, В. (2014). География на туризма. Изд. „Наука и икономика“, ИУ – Варна.
9. Кръстев, Т. (2008). Проектозаконът за културното наследство: рисковете-научна разработка на ИКОМОС, С.
10. Кръстев, Т. и др. (2003). Проект „Назад през вековете в мрежата на културните пътища на Р. България”, Асоциация за културен туризъм, БНК на ИКОМОС, С.
11. Левков, К. В. Великов (2015). Туристическо райониране на България чрез метода на ранжиране на туристическите територии, В: Сб. от Научна конференция „Проблеми и насоки за регионално развитие на България”, Изд. Аси Принт, С.
12. Левков, К., П. Лаков (2017). Туристическите райони на България – състояние и проблеми. В: Сб. от Научна конференция на тема „Регионална икономика и устойчиво развитие”. НИИ при ИУ, Варна, 17.11.2017, том 1.
13. Маринов, В., П. Евреву, М. Асенова, Е. Дограмаджиева (2015). Концепция за туристическо райониране на България: Теоретични постановки, законови изисквания и практически следствия. В: сп. Проблеми на географията, кн. 1-2.
14. Единен териториално-устройствен план на НРБ, КНИПИТУГА, кн. 10, 1979, С.
15. Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в България (2008-2013 г.), Държавна агенция по туризъм, 2008, С.
16. Проект: „Изготвяне на Концепция за туристическо райониране на България” (окончателен проект). С., 2014. Национален център за териториално развитие – ЕАД.
17. Становище на тема „Състояние и перспективи на културно-историческия туризъм в България” (разработено по собствена инициатива под ръководството на проф. Л. Дулевски), Икономически и социален съвет на Република България, София, 2011.
18. Стратегически план за развитие на културния туризъм-2009 г. приет от МС на Република България, С.
19. Туристическо райониране на Република България, ДАТ, 2008 г. С.